

Magdalena Misztalska

Współczesne cele i metody kształcenia w świetle koncepcji Wacława Nałkowskiego

Cele kształcenia geografii

Współczesna dydaktyka geografii jest definiowana jako nauka, która „formuluje cele nauczania geografii, opracowuje kryteria doboru i sposoby układu treści nauczania geografii, adaptuje ogólnodydaktyczne oraz opracowuje własne metody kształcenia i środki dydaktyczne” (Piskorz 1997: 7). Nadrzędnym jej zadaniem jest więc określenie celów, które geografia ma do spełnienia w procesie edukacji, od tego bowiem zależy dobór treści nauczania, metod i środków dydaktycznych oraz kontroli i oceny uczniów. Wacław Nałkowski spośród wielu gałęzi geografii wyróżniał również geografę szkolną. W swoich publikacjach podkreślał kształcące znaczenie przedmiotu.

Zestawienie celów kształcenia sformułowanych przez Nałkowskiego (1920) z celami nauczania geografii współczesnej (Zajac 1997) pozwala na stwierdzenie, że większość z nich pozostała niezmienną. Współczesne cele poznawcze odpowiadają „kształceniu konkretnemu” Nałkowskiego, cele kształcące to nic innego jak „kształcenie formalne”, natomiast cele wychowawcze odpowiadają dawnemu „kształceniu uczuć etyczno-społecznych”.

Daleko idące podobieństwa ujawniają się, kiedy cele kształcenia rozpatrywane są na wyższym poznaniu szczegółowości. W. Nałkowski uważał, że najważniejsze w procesie nauczania jest rozumowanie. Podkreślał, że żaden fakt nie może zostać odosobniony, lecz musi znajdować się w przyczynowym związku z innymi. Następnie kładł nacisk na zdobywanie umiejętności posługiwania się przyrządami i narzędziami geograficznymi oraz kształcenie zmysłu geograficznego. Twierdził, że fakty są jedynie „produktem ubocznym” rozumowania i postrzegania. Władze umysłowe należy rozwijać poprzez rozumowanie, a władze zmysłowe – przez obserwację (Nałkowski 1968). S. Zajac uważa, że należy obserwować, wyobrazić i opisywać fakty oraz szukać prawidłowości, które pozwalają dostrzegać w świecie czynniki porządkujące go stałości (1997). Autor ten negatywnie ocenia też wyposażanie uczniów w wiedzę przy pominięciu kształcenia umiejętności. Uważa, że kształtowanie umiejętności powinno się odbywać w ścisłym związku z kształceniem fakto-graficznym. Generalnie cele nauczania geografii od czasów Nałkowskiego nie uległy wielkim zmianom. Rozwinięto jedynie ich opisy, sformalizowano nazewnictwo i taksonomię.

Metody i środki nauczania

Podstawową metodą nauczania, według Nałkowskiego, są wycieczki, które są „punktem wyjścia i podstawą nauki geograficznej” (1920: 21). Jest to żywe źródło wciąż zasilające naukę teoretyczną. Poprzez obserwacje pozwalają poznać i zrozumieć podstawowe pojęcia geograficzne, kształcą zmysł geograficzny, zmysł rzeczywistości, orientacji, obserwacji, tożsamość regionalną. Uczą orientacji w przestrzeni, dzielności fizycznej oraz praktycznego wykorzystania narzędzi, takich jak kompas, luneta, mapa szczegółowa, notatniki. Podczas wycieczek można korzystać również ze środków pomocniczych, takich jak modele, obrazy, profile czy zdjęcia. Ważną pomocą dydaktyczną jest również globus, który wraz z tellurium i planetarium jest środkiem umysłowania zjawisk geografii astronomicznej. Obecnie wycieczki również są ważną, jednak rzadko wykorzystywaną metodą kształcenia geograficznego.

Mapa, według Nałkowskiego, powinna być najważniejszym narzędziem zarówno dla nauczyciela jak i dla ucznia (1920). Jako środek dydaktyczny od lat systematycznie traciła znaczenie. Zmiana nastąpiła razem z reformą edukacji i wprowadzeniem zadań dotyczących umiejętności korzystania z map wielkoskalowych na egzaminie maturalnym. Szybki rozwój sprzętu komputerowego, oprogramowań oraz związanych z tym elektronicznych systemów informacji przestrzennej nie spowodował zmniejszenia zapotrzebowania na mapy, w tym także na mapy w wersji tradycyjnej, tj. drukowane na papierze. Nowoczesne techniki komputerowe przyczyniły się do rozwoju kartografii, przyspieszyły proces opracowania redakcyjnego map i ich przygotowania do druku, pozwoliły na korzystanie z komputerowych map i atlasów (również w formie multimedialnej), a także umożliwiły tworzenie nowych, wywodzących się z kartografii form przekazu informacji przestrzennej, tj. systemów informacji geograficznej (Stankiewicz 2000). Zatem mapa, choć często w zmienionej formie, nadal jest jednym z ważniejszych materiałów pomocniczych w nauce geografii. Nałkowski aprobował również rysowanie map, jako ważną metodę kształcenia. Uważał, że

obok najlepszych map szkice odręczne, lubo mniej dokładne, mogą oddać ważne usługi właśnie przez uwydatnienie tych rysów, które na mapie są zatarte przez komplikacje. Prócz tego podczas rysowania widać, jak obraz **powstaje** z pojedynczych części, a przez to łatwiej go **zrozumieć**, niż wtedy gdy nam na mapie przedstawiają od razu gotowy (Nałkowski 1920: 26).

Nałkowski zaznaczał, że przy pomocy metody dialogicznej nauczyciel powinien skłonić uczniów do samodzielnej pracy umysłowej z podręcznikiem (1920). Uważał, że powinien on służyć uczniom w pracy domowej po przerobieniu jego materiału naukowego pod kierunkiem nauczyciela w szkole. Obecnie podręcznik stanowi większą wartość na lekcjach geografii. Często jest głównym środkiem dydaktycznym wykorzystywanym na lekcji. Na początku lat 90. XX wieku wprowadzono zasadę pluralizmu podręcznikowego dopuszczającą funkcjonowanie na rynku edukacyjnym kilku alternatywnych podręczników przedmiotowych, w różny sposób prezentujących materiał nauczania. Podręczniki poprzez fakt konkurencji rynkowej zmieniły swoje oblicze. Zawierały zmniejszony zakres treści oraz interesującą szatę graficzną. Zadbano o obrazowe wyjaśnienie zjawisk oraz aktywizację

ucznia. Z czasem jednak pluralizm podręcznikowy okazał się niekorzystny dla jakości kształcenia (Rodzoo 2008). Słaba kontrola poziomu merytorycznego i metodycznego podręczników wprowadzanych na rynek szkolny przyczyniła się do licznych problemów. Podręczniki w sposób znaczący różnią się doborem treści, przez co wyniki kształcenia są nieporównywalne. Zastrzeżenia budzi również poprawność rzeczowa wielu z nich oraz ich dostosowanie do potrzeb i możliwości ucznia.

Obecnie poglądy dydaktyków na temat klasyfikacji metod kształcenia nie są zgodne z preferowanymi przez Nałkowskiego. Większość źródeł wyróżnia cztery grupy metod kształcenia: asymilację wiedzy, samodzielne dochodzenie do wiedzy, waloryzacyjne oraz praktyczne (Piskorz 1997). Od czasu publikacji dotyczących metodyki nauczania polscy dydaktycy wprowadzili wiele nowych, oryginalnych pomysłów do praktyki szkolnej, wciąż jednak zasadnicze idee Nałkowskiego, mianowicie: nauczanie geografii rozumowej, która rozwijałaby umiejętności myślenia, wiązania poznawanych faktów w jednolitą całość czy kształcenie tzw. zmysłu geograficznego, są niewystarczająco wykorzystywane w wielu szkołach. Większe zmiany nastąpiły w doborze środków dydaktycznych. Oprócz tradycyjnych pomocy dydaktycznych, takich jak okazy, modele, mapy, coraz szerszy jest dostęp do doskonałej jakości obrazów statycznych (fotografie) oraz dynamicznych (filmy, audycje telewizyjne). Rozwój techniki komputerowej spowodował między innymi łatwy dostęp do geograficznych systemów informacyjnych (GIS) oraz szeroki rozwój komputerowych programów edukacyjnych. Środkiem przekazu, który na stałe zagościł w naszej rzeczywistości oraz coraz częściej jest używany w szkołach, jest Internet. Sieć to niezmiernie zasoby informacji, które wykorzystane w odpowiedni sposób mogą stać się ważnym narzędziem edukacyjnym oraz źródłem wiedzy geograficznej. Komputer wraz z odpowiednim oprogramowaniem, wykorzystany zgodnie z zasadami kształcenia, może zaktywizować ucznia w procesie dydaktycznym. Jednak jak potwierdzają badania sondażowe, nowoczesne urządzenia i narzędzia, tj. komputery, tablice interaktywne, rzutniki multimedialne, geograficzne systemy informacyjne (GIS) i Internet nie są wystarczająco wykorzystywane na lekcjach.

Dydaktycy powinni stale kontrolować stosowane metody, aby odpowiadały one nowym wymaganiom życia, jednak ważne jest również zwrócenie uwagi na tradycyjne metody i środki nauczania, w szczególności wycieczki oraz korzystanie z map.

Wady i problemy nauczania geografii

Nałkowski zauważał wiele wad w ówczesnej edukacji geograficznej. Przede wszystkim starał się zwalczać nauczanie faktograficzne. Podkreślał, że głównym celem kształcenia jest rozwijanie umiejętności rozumowania, myślenia, wiązania poznawanych faktów w sensowny, jednolity obraz kraju. W dzisiejszej edukacji geograficznej pomimo wielu prób zwalczania nauczania faktograficznego, problem ten wydaje się ciągle aktualny. Potwierdzają to na przykład sondażowe badania przeprowadzone w 2008 roku przez studentów geografii Uniwersytetu Pedagogicznego wśród nauczycieli geografii pracujących w liceach ogólnokształcących i technikach, głównie w województwie małopolskim i podkarpackim (Piskorz 2010). Wynika z nich m.in., że nauczyciele ciągle preferują kontrolę wiedzy pamięciowej (definicje

pojęć, dane liczbowe itp.). Stawiają również pytania o fakty i uogólnienia, co do których nie dostarczono przesłanek. Na lekcjach geografii dominują metody należące do grupy metod asymilacji wiedzy. Najpopularniejszą jest metoda pogadanki. Ma ona wiele zalet, ale jej nadużywanie jest poważnym błędem dydaktycznym. Powielane błędy prowadzą do spadku rangi geografii wśród innych przedmiotów szkolnych. Potwierdzają to ankietowe badania sondażowe prowadzone m.in. w łódzkich gimnazjach (Mularczyk, Kowalska 2001). Badani uczniowie prezentują obojętną postawę wobec geografii, uważają, że nie jest przydatna w dalszej nauce i życiu codziennym. Młodzież uczy się geografii głównie z obowiązku, uznając, że zawiera dużo faktów, które trzeba zapamiętać. Większość uczniów uważa, że wiedza geograficzna nie będzie im potrzebna w dalszej karierze.

Nałkowski uważał również, że błędem są spisy nazwisk, cyfr, szczegółów bez związku i interesu w geografii politycznej (1968). Obecnie również zauważa się, że zamiast nauczać postrzegania świata w szerokich ujęciach dynamicznych, rozumienia zależności procesów uczestniczących w kształtowaniu ciągle zmiennej struktury przestrzennej, przedstawia się jej aktualny stan. Kolejnym błędem według Nałkowskiego jest brak związku pomiędzy geografiami fizyczną i polityczną. Problem ten nie został wyeliminowany mimo wielokrotnego nawoływania w publikacjach o charakterze teoretycznym.

Nałkowski podkreślał, że środki nauczania geografii zawierają mało malownicze opisy miast i krajobrazów, skupiają się na suchych faktach, liczbach. Dzisiaj również zauważa się zanik podejścia humanistycznego w kształceniu geograficznym – „uczniowie stwierdzają, że geografia jawi się w liceum jako zbiór «suchych» faktów i terminów oraz zadań umożliwiających zdanie matury” (Aniel 2010: 14). Geografia malownicza, do której tak wiele uwagi przykładał Nałkowski, jest niezwykle rzadko wykorzystywana we współczesnym nauczaniu. Jak zauważa Aniel (2010), nauczyciele preferują referaty jako środki aktywizacji uczniów, które polegają zwykle na odtwórczym przepisywaniu fragmentów przemysłów różnych autorów. Taka forma nie uczy formułowania własnych opinii, jest raczej zlepkiem tekstów bez myśli przewodniej. Autorka proponuje eseje geograficzne jako literacki środek dydaktyczny, który daje szansę innego spojrzenia na środowisko geograficzne, regiony czy procesy w nich zachodzące.

Chociaż współczesne cele kształcenia geograficznego nie różnią się istotnie od tych, które formułował Nałkowski, szkolna rzeczywistość w coraz większym stopniu odbiega od standardów, jakie wypływają z dydaktyki Nałkowskiego. Jest to uczony, którego poglądy szanowane są jedynie oficjalnie i okazjonalnie, zwłaszcza na poziomie teoretycznym. W praktyce szkolnej natomiast wciąż pokutują metody i podręczniki, które służyć mają głównie napełnianiu magazynu recepcyjnego uczniów i przełamywaniu ich zdrowego, instynktownego oporu.

The aims and methods of education according to Wacław Nałkowski and contemporary authors

Abstract

An important task of geographical education is thought to be the formulation of teaching objectives, the selection of contents and development of teaching methods. The primary task is then to define teaching objectives since the formulation of objectives is thought to

be a decisive factor in the selection of contents and methods. All these topics constitute the subject matter of the special branch of geography distinguished by Nałkowski, namely the „school geography”, which was seen as extremely important. The article contains a comparison of contemporary geography teaching purposes according to Stanisław Zajac, and those promoted by Waław Nałkowski. The author concludes that although the modern geographical education goals are not significantly different from those formulated by Nałkowski, school reality increasingly deviates from the standards fixed by him more than a century ago. Therefore, Nałkowski is a scholar whose views are respected only officially and occasionally, especially at theoretical level. In school practice, however, there are promoted methods and manuals, which serve mainly to fill-in students' brain with theory, and to break their natural, instinctive resistance.